

“Bir Başka Hayata Karşı”

1980 Sonrası İslamcı Dergilerde
Meseleler, Kavramlar ve İsimler

Cilt 3: Kültür, Medya, Yaşam

Editör

Lütfi Sunar

idd
İslamcı Dergiler Projesi

ilem
İslamî İncelemeler Dergisi

**KONYA
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ**

**T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI**

"BİR BAŞKA HAYATA KARŞI"

1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler

Cilt 3: Kültür, Medya, Yaşam

Editör : Lütfi Sunar

Yardımcı Editörler : Hüsnîye Gülsev Koç & Kübra Bilgin Tiryaki

Yayın No. : 404

ISBN : 978-605-389-347-9

Basım Sayısı : 1. Basım, 2019

© Copyright 2019, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları

Bu baskının bütün hakları Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları'na aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Yayıma Hazırlayan : Hüsnîye Gülsev Koç & Kübra Bilgin Tiryaki
Redaksiyon : Hatice Piroğlu
Tasarım : Seyfullah Bayram
Baskı ve Cilt : Optimum Basım Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi (Sertifika No: 41707)
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1 34295 Küçükçekmece, İstanbul

Kütüphane Bilgi Kartı

Sunar, Lütfi. Ed.

"Bir Başka Hayata Karşı": 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler (3. Cilt) / Editör: Lütfi Sunar

1. Basım. xxvi + 502 s. 16,5x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN: 978-605-389-347-9

1. İslamcılık Düşüncesi, 2. Yayıncılık, 3. Dergiler

idp.org.tr
idp@idp.org.tr
/islamcidergiler

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

İslamcı Dergiler Projesi (IDP) İlmî Etüdler Derneği tarafından yürütülmektedir. Projenin 1980 sonrası kapsayan üçüncü aşaması Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından desteklenmiştir.

1980'lerin Sosyo-Ekonomik Yapısı İslamcı Söyleme Nasıl Yansıdı?	563
<i>Yunus Babacan</i>	
<i>Cuma</i>	599
<i>Yörünge</i>	601

<i>Panel</i>	603
<i>Haftaya Bakış</i>	605
İslamcılığın Emek Söylemi:	609
İslamcı Dergilerde Kapitalizm ve Sosyal Adalet Tartışmaları (1984-97)	
<i>Mustafa Ammar Kılıç</i>	

CİLT 3: KÜLTÜR, MEDYA, YAŞAM

İSLAMCI SANATIN İMKÂNI

İslamî Edebiyatın Sınırları: <i>Mavera</i> ve Cahit Zarifoğlu Örneği	5
<i>Elyesa Koytak</i>	
<i>Abdurrahman Cahit Zarifoğlu</i>	35
<i>Mavera</i>	38
<i>Ali Haydar Haksal</i>	40
<i>Rasim Özdenören</i>	42
İslamcı Dergiler Odağında Din ve Tür İlişkisi (1980-2000)	47
<i>Fatih Altuğ</i>	
<i>Diriliş</i>	68
<i>Yedi İklim</i>	70
<i>İlim ve Sanat</i>	72
<i>Dergâh</i>	75
<i>Mustafa Kutlu</i>	77
"Millî Sinema"dan "Rüya Sineması"na: 1980-2000 Arası İslamcı Dergilerde Türk Sineması Tartışmaları	83
<i>Mesut Bostan</i>	
<i>Yücel Çakmaklı</i>	117
<i>Mesut Uçakan</i>	120
Sezai Karakoç'la Birlikte <i>Diriliş</i> 'in Batı Kültür ve Edebiyatına Yönelişi	125
<i>Hakan Soydaş</i>	

İSLAMÎ MEDYANIN DOĞUŞU VE DEĞİŞİMİ

1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Reklamlar	163
<i>Ahmet Gökçen</i>	
Türkiye'de Muhafazakâr Televizyon Yayınıcılığının Doğuşu ve Dönüşümü	191
<i>Fatih Yaman</i>	
İslamcılığın Müzikle İmtihanı	235
<i>Mehmet Birekul</i>	
<i>Ahmet Mercan</i>	250
<i>Ömer Karaoğlu</i>	252

DİNİ VE SOSYAL MESELELER

1980 Sonrası Dergilerde "Kur'ancılık" ve "Mealcilik" Tartışmaları	259
<i>Ercan Şen</i>	
<i>Fazlur Rahman Malik</i>	279
<i>Muhammed Hamidullah</i>	282
<i>Mehmet Said Hatipoğlu</i>	285
1979 Kabe Baskını'nın İslamcı Dergilerdeki Yansımaları	289
<i>Oğuz Bilge Güngördü</i>	
1994 Öncesi İslamcı Dergilerde Kentsel Meseleler	311
<i>Yunus Çolak</i>	
<i>Turgut Cansever</i>	333

İslamcılığın Müzikle İmtihanı

1980 Sonrası İslamcı Müzik, Radyolar, Marşlar

Mehmet Birekul

Aslına bakarsanız ilk dönemlerde bizim yaptığımız bir makaleyi müzik eşliğinde okumaktan farklı değildi.

(Eşref Ziya Terzi)

Giriş:

Bir Dönemin Sosyolojisi: Tarih, Toplum ve Müzik

İnsanlığın bugünü anlamlandırma çabaları hiçbir zaman dünden bağımsız değildir. Bu nedenle tarih insanlığın geçmişi hakkında bilgi verdiği kadar bugünü anlamamızı da sağlar. Zira her toplumsal olgu, tarihi bir olgu olduğu gibi, her tarihi olgu da toplumsal bir nitelik taşır. Tarihin ontolojik temeli de zaten insanın başka insanlarla ilişkisi üzerinde yükselir. Tarihte ne kadar eskilere gidilirse gidilsin insan grupta ya da gruplarda yaşarken görülmüştür. Üstelik bu grupların birçoğunun çeşitli şekillerde örgütlenmiş oldukları, belli alışkanlıkları, gelenekleri ve toplumsal inançları olduğu da bilinmektedir (Ergun, 1973, s. 13). Bu noktada tarihi sadece bir kronoloji ilmi olarak vasıflamak haksızlık olacaktır. Zira tarih bütün sosyal etkileşimlerin özü olan kurum ve oluşumları anlamamıza yarayan bir kılavuz, bir nevi geçmiş yıllar sosyolojisidir (Doğan, 1977, s.17). Bu yüzden toplumun hâlihazır kurumlarıyla uğraşanlar, onların temellerini tarihte bulacaklardır.

Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve bu düşünce etrafında gelişen teorik tartışmalar ve pratik yansımalarla dair yapılacak herhangi bir değerlendirme

• için de meselenin tarihi zemini önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı'dan itibaren başlayan modernleşme serüveni ve bu durumun toplumun geçmiş kültürel kodları ile olan ilişkisi açısından bakıldığında İslamcılık tartışmaları önemli bir dönemsel kesiti ihtiva etmektedir. İslamcılığın bugününe dair yapılacak her analiz ve kavramsallaştırma da bu tarihsel kesitin anlamlandırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Esasında tarihteki herhangi bir olgu ve olayı sosyolojik açıdan ele almak bir anlamda tarih sosyolojisi yapmaktır. Tarihsel sosyoloji çalışmalarının tarihî mi, sosyolojik mi olduğuna dair tartışmalar süregelse de (Arslan, 2005, s. 255) esas olan tarihsel sosyolojinin tarih ile sosyoloji arasında ortak bir girişimi temsil etmesi ve birlikte kullanıldıklarında bu iki disiplinin kuvvetli bir sinerji yarattığı fikrine dayanmasıdır. Bu anlamda bir araya geldiklerinde bu iki disiplin toplamlarından daha fazla bir şey ifade ettikleri bir gerçektir (Özdalga, 2009, s. 9).

Tarihsel sosyoloji, geçmiş ile bugün arasındaki ilişkiye evrimsel gelişim şemaları giydirmeye çalışma meselesi değildir. Yalnızca bugüne bir tarihsel arka plan tanıtmaya meselesi de değildir. Bir yandan kişisel faaliyetler, diğer yandansa toplumsal örgütlenme arasında, zaman içinde bilinçli bir biçimde inşa edilmiş olan ilişkiyi anlamaya yönelik bir çabadır. Tarihsel sosyoloji, sürekliliğe sahip olan bu inşa sürecini toplumsal çözümlemenin odak noktası haline getirir (Abrams, 1982, s. 16-17). Tarihsel sosyolojinin tipik özelliği bu metodolojik özgülüğü içerisinde sosyo-tarihsel analizi için temel olarak "ideal tipler" kullanımına izin vermesidir (Bhambra, 2010, s. 168). Geçmişten günümüze gelen tarihselci yönelim içerisinde bunun pek çok örneğini sunan düşünürler olmuştur (Holston, 20017, s. 37).

Tarih ile sosyolojinin birer bilimsel disiplin olarak alanlarının nerede başlayıp nerede bittiği hep tartışılmalıdır her toplumsal olgunun bir tarihsel olgu ve her tarihsel olgunun da bir toplumsal olgu olduğundan hareketle bu iki disiplinin birbirinden tamamen bağımsız olamayacakları muhakkaktır. Sonuçta sosyoloji ile tarihin kimi zaman ayrılan, çoğunlukla da işin doğası gereği zorunlu olarak kesişen yolları, aynı toplumsal olguyu sonsuz bir yorumlama faaliyeti olarak dikkat çekmektedir.

Nitekim tarihi "geçmiş üzerine, değişken problematik bir söylem" olarak tanımlayan Keith Jenkins, "tarih, tarihçilerin yaptıkları şeydir" ve "tarih asla kendisi için değil daima birileri içindir" görüşünü ortaya koymaktadır. Bu

nedenle aynı yazar; “Farklı toplumbilimciler ve tarihçiler, hiçbir zaman yerinde saymayan, her an dağılan ve yeniden oluşan / düzenlenen, daima konumlandırılmış ve konumlandırılmakta olan ve bu yüzden onu kullananlar tarafından söylemler olarak, durmadan yeniden incelenmesi gereken söylemler aracılığıyla aynı görüngüyü farklı biçimlerde yorumlarlar” kanaatine varmaktadır (akt. Yelken, 2007, s. 22). Sonuç olarak sosyoloji cephesinden Gürvitç’in ifade ettiği gibi sosyoloji ve tarihin arasında “diyalektik bir tamamlama ilişkisi” nin olduğu söylenebilir (akt. Yelken, 2007, s. 24).

Bu bağlamda bir dönemi okuma çabası bir bakıma tarih ile sosyoloji arasındaki o diyalektik ilişkiyi kurgulayacak materyallerin tarihsel veri içerisinden derlenmesidir. Başka bir deyişle tarih ile toplumsallık arasında ilişki kurmamıza yarayacak, dönemi yorumlamamıza yardımcı olacak, günlük, sıradan, rutin eylemler dahi olsa pek çok pratiğin tarihi veri alanından sosyolojik veri alanına kanalize edilmesidir. Bu anlamda gündelik hayat içerisinde gerek tarihsel alanı gerekse toplumsal arka planı okumamıza imkan sağlayan en önemli alanlardan birisi de müziktir.

Zira müziğin gündelik hayat bağlamında bir gücü vardır. Müzik insanların bedenlerini nasıl düzenlediklerinden nasıl davrandıklarına, geçen zamanı nasıl deneyimlediklerinden enerji ve duygu bakımından kendilerini, başkalarını ve karşılaştıkları durumlar hakkında ne hissettiklerine kadar pek çok şeyi etkileyebilmektedir (Bennett, 2013, s. 187). Bunun yanı sıra müzik, bir toplumda mitolojik, dinsel, askeri, sağlık ve eğlence içerikli bir görünüme sahip olmakla birlikte toplumsal bütünleşme ve ayrışma gibi sosyal mesajların da ifadesi olabilmektedir. Müzikal her bir eser, ortama, zamana göre değişebilir nitelikte, kendine özgü dili, yapısı ve anlatım öğeleri ile birlikte birey ve toplumun duygu ve düşüncelerini etkileyebilmektedir. Müzik, bir kültürün sembolik anlatımı veya bir grubun yaşam biçimi olması nedeniyle fonksiyonel olarak bireyi grup içinde uyumlu, katılımcı ve düzenli davranış oluşturmada yönlendirici de olabilmektedir (Cengiz, 2011, s. 364).

Zira pek çok şekliyle şarkı söylemek ve yürüyüşlerden insan zincirlerine kadar pek çok koordineli hareket biçimleri kalabalık kuramlarındaki doğruluk çekirdeğidir, bunlar, büyük bir grubun belli bir koordinasyon ve birlik yakaladığı, dikkatlerini topluca yoğunlaştırdıkları eşsiz anlardır. Aldon Morris’in sivil haklar hareketinin tinselliği ve Hristiyan ilahilerinde keşfettiği gibi şarkı söylemek, kalabalığın birlik olmaktan duyduğu heyecan ile temel kozmolojik

inançların dile getirilmesini birleştirebilir. Emile Durkheim'in "kollektif coşku" olarak tanımladığı bu faaliyetler katılımcılarını hissettiklerinden daha ruhani ya da belli bir oranda farklı bir atmosferine taşıdığı aşikârdır (aktaran Jasper, 2002, s. 288-289).

Son kertede bu çalışma İslamcılık düşüncesinin seksenlerden iki binli yıllara kadar olan serüvenini tarih ve sosyoloji arasındaki diyalektik ilişki bağlamında müziğin kullanımı açısından ele alacaktır. İslamcı düşüncenin seksenli yıllarla birlikte ürettiği tavır ve bu tavrın pratikteki yansımaları ile İslamcı camianın müziği yeniden konumlandırması ve ona yükledikleri anlam irdelenmeye çalışılacaktır. Nihayetinde bu çalışma "Neden seksenli yıllara kadar haram kabul edilen müzik, seksenlerle birlikte İslamî camiada yaygınlaştı ? ve yine "Neden iki binli yıllarla birlikte müzik İslamî kesimde seksenlerdeki popülaritesini kaybetti? sorularına sosyolojinin ve tarihin imkanları dahilinde bir cevap arayacaktır.

İslamcılığın Müzikle Buluşması: 1980 Sonrası Radyolar, Marşlar

İslamcılık düşüncesi açısından bakıldığında seksenli yıllar ve sonrası için bir dönemlendirme yapmaya bizi yönlendirecek pek çok toplumsal gerçeklikten bahsedilebilir. Zira seksenler gerek dünya ölçeğinde gerekse Türkiye özelinde önemli olayların gündeme geldiği yıllar olarak dikkat çekicidir. Altmışlı yıllardan itibaren İslam coğrafyasında başlayan hareketlenme özellikle Afganistan'da yaşananlar İslamcı camianın cihat ruhunu beslerken, İran devrimi, bir özgüveni tetiklemiştir. Seksenlere ve sonrasına gelindiğinde bu gelişmeler Türkiye'de bir çok tercüme faaliyeti ile birlikte yakından takip edilir duruma gelmiştir. Pakistan'da Mevdudi, Mısır'da Hasan el-Benna ve Seyyid Kutup (İhvan-ı Müslimin) ve Said Havva, Ali Şeriatî, Fethi Yeken gibi farklı coğrafyalarda İslamî mücadele veren pek çok ismin kitapları Türkçeye çevrilerek basılmaya başlanmıştır.

Bu kitaplarla birlikte İslamî kesimde o zamana kadar çok da gündemde olmayan kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Daru'l Harb, Belam, Tağut, Cihat, Hicret, Biat, Ümmet gibi kavramlar İslamî kesimde politik ve eylemci niteliğin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Bu durum İslamî kesimde geleneksel medrese eğitime ve çoğunlukla tasavvufi örgütlenmeye dayalı

mücadele anlayışını daha aksiyoner ve politik bir zemine doğru kaydirmiştir. Özellikle askeri darbe sonrasında daha çok entelektüel ve aksiyoner bir tavır alan İslamcılık önemli bir değişim sürecine girmiştir. Bu nedenle bu dönemde belli başlı konulardan birisi de bireysel ve toplumsal değişim ve dönüşüm olarak belirmektedir. Doğal olarak bu tartışmalar devletin ele geçirilmesi ve politik devrimin gerçekleşmesi tartışmalarına kadar uzanmıştır (Şentürk, 2011, s. 476 vd.).

Tüm bu tartışmalar içerisinde değişimi okuyabileceğimiz en önemli alanlardan birisi de bu dönemle özdeşleşen marşlar / ezgiler ve bu marşların yayınlanmasında geniş bir ağ oluşmasını sağlayan İslamî radyolardır. Zira özellikle doksanlı yıllara gelindiğinde marşlar, ezgiler ve radyolar İslamcılığın / İslamî hareketin bir parçası olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Daha önceleri müzik daha çok fıkhi bir konu olarak tartışılırken seksenlerle birlikte müzik bir tavrın aktarımı, araçsalı olarak politik ve ideolojik olarak konumlandırılmıştır. Bu durum İslamcılık düşüncesinin filizlendiği ilk günlerden bu yana bu çizgiyi okumamıza imkan sağlayan dergilerde de yerini almıştır. Sözelimi yüzyıl başında İslamcılığın ilk ve önemli dergilerinden olan *Sırat-ı Mustakim* / *Sebilürreşad* dergilerinde “hoparlörden ezan okunmasının caizliği” (Birekul, 2018, s. 341) olarak ele alınan konu seksenli yıllar sonrasında “Aksiyon ve Müzik” tartışmalarına uzanan bir değişim göstermiştir.

Özellikle İslamcı düşüncenin kamusal olduğu ve yaygınlaştığı zemin olarak önemli bir işleve sahip olan dergilerin kayıt altına alınarak bir araya getirilmesi için gerçekleştirilen İslamcı Dergiler Projesi (İDP) katalog verilerine baktığımızda da İslamcı camia içerisinde müzik tartışmalarının özellikle 1980 sonrası dergilerde konu edildiği dikkat çekmektedir. 1980 sonrasında müzik üzerine çeşitli tartışmaları ve değerlendirmeleri barındıran toplam 52 dergide 165 farklı yazarın 356 yazısı bulunmaktadır. Halbuki 1980 öncesinde daha uzun bir zaman dilimini içermesine rağmen konu sadece 22 dergide 45 yazarın 64 makalesi olarak yer almıştır. (Detaylı bilgi için Bkz: İDP) Özellikle bu dergilerde müzik bir taraftan İslamiliği konusunda tedirginliğin yaşandığı ama diğer taraftan ise dönemin gerçeklikleri açısından önemli ve etkili bir alan olduğu bağlamında ele alınmış ve etraflıca tartışılmıştır. Bu anlamda seksen sonrası İslamcılık düşüncesi açısından müzik önemli bir vasatta durmaktadır.

1980 sonrası İslamcılık: Direnişçi Kimlik ve Müzik

Küresel ölçekteki gelişmelerin 1980'lerle birlikte Türkiye'de de İslamî kesime bir hareket getirdiğini söylememiz mümkündür. Farklı coğrafyalardaki "direniş" örnekleri Türkiye'deki İslamî hassasiyeti olan gruplar için bir dinamizmi salık vermiştir. Her ne kadar İslamî kesimdeki bu çeşitlenme ve hareketlenmenin altmışlı yıllardan itibaren başladığını söyleyebilirsek de ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamının bu kesimin düşüncelerini aksiyona taşıyacak bir vasatı oluşmadığı da muhakkaktır. Bu nedenle seksenli yıllar çoğunlukla İslamî hareket dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem aynı zamanda genel olarak "İslamî müzik" olarak isimlendirilen marşlar ve ezgilerin İslamcı gençlikle buluştuğu zamanları da ifade etmektedir. Zira seksenli yıllara dek müzik İslamî camia için haramlığı ve helalliyi konusunda tartışmaların yaşandığı, haramlığı yönünde net bir delil olmasa dahi kaçınılması gereken unsurlardan biri olduğu konusunda neredeyse bir mutabakatın olduğu bir konu olarak dikkat çekmekte iken seksenlerle ve tırmanışa geçtiği doksanlı yıllarla birlikte müzik, İslamî kesim için "ezgi" ya da "marş" tanımlamasıyla hareketin bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır. Esasında "ezgi" isimlendirmesi dahi bu dönemi açıklamamıza imkan sağlayan pek çok unsuru barındırmaktadır. Dönemin önemli isimlerinden Ömer Karaoğlu bu isimlendirmenin ezmek kökünden türediğini ifade ederken, ezginin ezilen halkların bir sesi olduğunu, bu anlamda İslamcı camianın ürettiği müziğin şarkı ve türküden ayrıldığını belirtmektedir (Karaoğlu 2011, s. 125). Önceleri bant tiyatroları içerisindeki küçük ezgilerle başlayan hareket, marş / ezgi ilişkisi İslamcılar için daha sonraları radyolardan durmaksızın çalınan marşlara doğru bir gelişme göstermiştir. Dönemin önemli isimlerinden Necip Fazıl Kısakürek'in Bediyyat Dergisindeki musiki tanımlaması dönemin değişen müzik anlayışını özetler niteliktedir. Ona göre müzik:

Kainatta bir şeyin kendisine göre ses çıkardığı, suyun şırıldadığı, kuşun öttüğü, koyunun melediği, telin inlediği ve göğün gürlediği bir alemde, perde perde nispet helezonlarıyla, mutlak hakikat arayıcılığından başka bir şey olmayan musikiyi, aslıyla nasıl inkar edebiliriz? Davut peygamberin, erkek sesine sıfat olan yakıcı sedasıyla Zebur'u okurken etrafında insanlar ve cinlerden ölenler bulunduğunu biliyoruz. Fakat buna adi manasıyla musiki diyemeyiz. Saf manasıyla musiki ve bilhassa insan sesi (Sema) ilahi tefekkür ve tehassüse hizmet ettiği, sır ve hikmetleri düşündürdüğü nisbette helale, göbek ve nara attırmaktan ibaret kaldığı çapta da harama kaçır, iki kutuplu bir sanattır ve bu kıstas içinde İslamîdir. (Kısakürek, 1999, s. 24)

Yine *Müslüman Sesi* dergisinde Mehmet Oruç tarafından kaleme alınan “Musiki İlâhi Bir Sanattır” (Oruç, 1981, s. 26) isimli makalede, *Kalem ve Onur* dergisinde Bestami Korkmaz’ın “Müzik Etkili Bir Dildir” (Korkmaz, 1994, s. 66) başlıklı röportajda ve benzeri pek çok makalede konu aynı ekseninde değerlendirilmektedir. Müziğin İslamiliği üzerine yapılan pek çok değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere özellikle doksanlı yıllarda müzik, İslamî hareketin önemli argümanlarından biri olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu nedendir ki söz konusu dönem içerisinde müziği İslamî kesimle buluşturan Ömer Karaoğlu, Eşref Ziya Terzi, Taner Yüncüoğlu, Aykut Kuşkaya gibi isimlerin seslendirdiği marşlarda da hareket vurgusu dikkat çekicidir. Örneğin bu dönemde İslamî kesim içerisinde bulunan herkesin istisnasız “Kalksam ve Dirilsem” marşını hatırladığını söylememiz mümkündür. Bir anlamda bu dönem marşları, top yekûn bir uyanışı, dirilişi, değişimi, geçmiş görkemli günlere dönüşü salık vermektedir. Yine bu dönem marşlarında dünyadaki İslamî hareketlerin etkisi ve bu hareketlerin gündemimize taşıdığı kavramlar da yoğun bir şekilde işlenmiştir. Burada dikkat çeken esas nokta müziğe fıkhi bir bakışın İslamcılık düşüncesindeki aksiyoner değişimle birlikte bir araçsala dönüşmüş olmasıdır. Müzik artık yeni bir kimlik kazandırma aracıdır (Yenen, 2006, s. 10). Zira marşlar artık Eşref Ziya’nın deyiimiyle “müzik eşliğinde makale okumaktan” farksızdır (Terzi, 2007). Doksanlı yılların önemli gruplarından Grup Genç’in solisti İzzet Okumuş yaptıkları müziği şöyle özetlemektedir:

Bir şairin kalemini eline alıp söze dokunduğu andaki ciddiyeti neyse, bir müfessirin bir ayeti tefsir ederken ki ciddiyeti, edebi neyse, bizim de sanatla, şarkı söylemekle ilişkimiz bu duruma gelmek durumundadır. Bizim için şarkı söylemek, sadece şarkı söylemek değil, bir yaşam biçiminin yansımasıdır. (aktaran Turan, 2010)

İslamcı müziğin önemli bir diğer grubu Grup Yürüyüş’ün solisti Mehmet Ali Aslan’ın şu sözleri de müziğin nasıl araçsallaştığı noktasında önemli işaretler sunmaktadır.

Biz sanatın en temelde çağa tanıklık olduğuna inanıyoruz. Ortadoğu’da adeta bir tarih yazılıyor. Hiçbir acıması, merhameti olmayan kanlı diktatörlüklere karşı Rabbimizi tekbir ederek ve adalet-özgürlük talebiyle direnen milyonlara gıpta ile bakıyoruz. Bu adanmış yüreklere kayıtsız kalmamız mümkün olabilir mi? Elbette halkların bu ayaklanmaları için söyleyeceğimiz marşlar olacak. Katledilen bebekler için ninniler söyleyeceğiz. Büyük saygıyı hak eden bu sürece tanık olmak ve bu süreci marşlarımıza taşımak bizim için büyük bir onur olacak. (aktaran Çırağ, 2012)

Artık müzik İslamî kesimi ayaklandıracak, uyanışını tetikleyecek, onları duygusal anlamda diri tutacak en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. İlerleyen yıllarda İslamî camia bulunduğu ortamlarda dinlediği belli radyolarının olduğu, Filistin poşularının takılarak gidildiği konserlerde cihat ruhunun canlandığı yeni bir dönemi beraberinde getirmektedir. Doksanlı yıllarda kendisi ile İslamî müzik üzerine yapılan bir röportajda Ahmet Mercan'ın müziğin seksenli yıllardan doksanlara geldiği işlevsel noktayı özetleyen şu sözleri dikkat çekicidir.

Konu müzik olunca çok değişik görüşler ileri sürmek mümkün. Helallighinden haramlighından tutun da enstrümanlara varıncaya kadar uzanan geniş bir konu. Kısaca söylemek gerekirse, mubah olan çağrışımları yapan müziğin kullanılmasının helal olduğuna inanarak bu işi yapıyorum. Enstrüman ayırımı yapmıyorum. Enstrümanlar sözü etkili kılmak için çaba sarf etmekle görevlidirler. Bunun yanında taklit ve ucuz müzikten kaçınmaya çalışıyorum. Ancak bahsettiğimiz yıllara kadar müziğin sosyal işlev üstlendiğini göremiyoruz. Bir başka ifade ile ülkenin gündemine sahip çıkmaya çalışan gençliği ilgilendiren bir müzikten bahsedemezdik. Otantik birer motif olarak belli zamanlarda kullanılan mehter, tasavvuf müziği, tekke ilahileri dışında artık işlevi olan "genç" bir müzikten bahsetmek mümkün. Daha dokuz sene kadar çok kısa bir geçmişi olan bu müziğin alt yapısı oluşmuş değil. Kendini yerleşmiş bir geleneğe yaslamadan var olmaya çalışan bu müziğin yeterli sayıda kadrolaşmadığını söyleyebiliriz. Buna paralel olumsuz şartları da sıralayabiliriz. Ama yürüyüş devam ediyor. Müzik etkili bir dildir. Onu ustaca kullanan mesajına sihirli bir katkı eklemiş olur. (Korkmaz, 1994, s. 66)

Esasında görüldüğü gibi İslamcılığın Osmanlı'nın son dönemlerinden seksenli yıllara kadar özellikle dergiler vasıtasıyla göstermiş olduğu akademik ve politik tavır seksenli yıllarla birlikte müziğin araçsallaştırılmasıyla yeni bir eylemsel alana doğru kaymaya başlamıştır. Bu bir bakıma Castells'in kavramsallaştırmasıyla ifade edersek İslamî camianın direnişçi bir kimliği daha özgüvenli bir şekilde sunumu olarak da görülebilir. Zira Castells, kimliklerin inşasında kullandığı bir sınıflama olarak meşrulaştırıcı, direnişçi ve proje kimliklerden bahsederken en önemli toplumsal kimlik olarak gördüğü direnişçi kimliği "hakim olanın, başat olanın mantığı tarafından değersiz görülen ve/veya damgalanan konumlarda/koşullarda bulunan aktörler tarafından geliştirilen ve böylece toplumun kurumlarına nüfuz eden ilkelerden farklı ya da bunlara karşı ilkeler temelinde direniş ve ayakta kalma siperleri oluşturan" bir kimlik olarak tanımlamaktadır (Castells, 2006, s. 14). Bu tanım bir bakıma yukarıda ezgi isimlendirmesini de izah etmektedir. Cumhuriyetle birlikte

damgalanan bir kimliğin kendini yeniden inşa etme sürecini, bir bakıma yeniden yapılanmayı işaret etmektedir. Zira 1980 sonrası seyri açısından bakıldığında dünyadaki örneklerinin de etkisiyle bir toplumsal hareket olarak kendisini konumlandırmaya çalışan İslamcılık düşüncesi, esasında modernleşme süreci içerisinde kendisine bir şekilde dayatılan kimliğe güçlü bir itirazı bu yıllarda gerçekleştirebilmiştir. Bu anlamda seksen sonrası İslamcılığın direnişçi bir kimlik ürettiğini söylememiz mümkündür. Bu nedenledir ki marşlar ya da protest müzik bu yıllarda İslamcı camia için önemli bir motivasyon kaynağı ve kimliği diri tutan bir unsur olarak dikkat çekicidir. Hakim ve kurucu kimlik karşısında kendisini yeniden konumlandıran direnişçi kimliğin temel argümanları, itirazları ve en önemlisi duygu birlikteliği dönem içerisinde üretilen marşlarla camianın her kesimine ulaşmış, dolayısıyla bu dönemde müzik “İslamî hareketin” en önemli araçlarından biri halini almıştır. Bunun için ilk dönem marşlarının hemen hepsinde direniş bir tema olarak işlenmiş ve farklı İslam coğrafyalarındaki direniş hareketlerine yapılan atıflarla da direniş ruhu canlı tutulmaya çalışılmıştır.

1980 Sonrası İslamcılık: Hayali Cemaat ve Müzik

Seksenli yıllar Türkiye’de yerel ölçekte de pek çok toplumsal ve siyasal olayın patlak verdiği yıllar olarak öne çıkmaktadır. Zira seksenli yıllar altmışlardan bu yana devam eden çalkantıların bir darbe ile sonuçlandığı ve askeri yönetimin idareyi ele aldığı yıllardır. İslamî kesim bu çalkantılı yıllar boyunca seksenli yıllardan sonra göstereceği aksiyoner yönünün aksine daha çok kavganın içinde olmamaya özen gösteren bir tavır sergilemesine rağmen özellikle MTTB ve Akıncı Gençlik gibi örgütlenmelere mensup gençlerden pek çok kayıp da vermiştir. Bu dönemde İslamcı gençliğin eylem tarzı daha çok mitingler düzenlemek, bildiriler dağıtmak, sloganlar yazmak şeklinde olmuştur. Bu eylem tarzı bir bakıma tebliği cihada önceleyen bir anlayışın yansıması olarak değerlendirilebilir. Yine seksen öncesinde Milli Görüşün yükselişi de İslamî camia için önemli motivasyon alanlarından birisidir. Her ne kadar bu dönemde İslam, siyaset ve düzen tartışmalarına çokça rastlansa da İslamî düşüncenin bir siyasi parti aracılığı ile mecliste gündeme getirilmesi önemli bir gelişmedir.

12 Eylül Askeri Darbesi ile birlikte İslamî camia, gerek gençlik örgütlenmeleri gerekse Milli Görüş ile yakaladığı ülke geneline hitap eden örgütlenme

biçiminde zayıflama göstermeye başlamıştır. Darbe ile birlikte parti, dernek gibi yapılanmaların kalkması örgütlenmeyi daha yerel hatta çok küçük gruplar halinde yapılan bir biçime dönüştürmüştür. Bu dönemde her şehirde irili ufaklı yapılanmalar dikkat çekmeye başlamıştır. Öğrenci evlerinde, camilerde ya da özel olarak evlerde bilhassa tefsir ve hadis sohbetleri ve tercüme kitaplar etrafında, bazen on, on beş kişi ile bazen biraz daha büyük ölçekte yoğun bir okuma faaliyeti gözlenmeye başlanmıştır. Esasında bu durum İslamî kesim için bir kurumsal çatıdan yoksun olmalarına rağmen aksiyoner bir tavrı gösterebilecekleri, kendilerini yetiştirebilecekleri ve kendi gruplarından olmayanları da hoş görebilecekleri bir vasatı da beraberinde getirmiştir.

Konumuz açısından bu vasatın en dikkat çekici yanı ise bu irili ufaklı grupların neredeyse aynı radyoları ve müzisyenleri dinlemeleridir. Her ne kadar iki binli yıllara doğru daha çok cemaatsel tavırla birlikte radyoların ve sanatçıların ayrıştığını gözlesek de seksenli yıllarda İslamî camianın ürettiği müzik geniş mutabakatla bir katılımı beraberinde getirmiştir. Hemen her grup bu dönem içerisinde üretilen müziği üretenin İslam anlayışına bakmaksızın tüketmiştir. Bu dönemle özdeşleşen İslamî radyolar da bu geniş tabanlı mutabakatın en önemli aktörlerinden biri olarak belirmektedir. Radyolar İslamî hassasiyetle müzik yapan müzisyenlerin bir nevi evleri olduğu gibi dönem içerisinde müziğin üretildiği amacı taşıyan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bir bakıma bu dönemde üretilen müzik ile bu müziği aktaran radyolar aynı elin parmaklarından farklı değildir. Zira radyolar vasıtasıyla bu dönem içerisinde İslamcı camia bir çok ortak problemini görmediği, bilmediği ama aynı duyguları paylaştığına inandığı kardeşleri ile paylaşma imkanı bulmuştur. Radyolar bu dönemde sadece marş ve ezgi yayınlayan oluşumlar olmanın çok ötesinde ortak bir duyguda buluşmanın sanal mekanları olarak belirmektedir. Teknolojik imkanların daha kısıtlı olduğu bu dönemler açısından bakıldığında İslamcı radyolar kendilerini geniş bir kitleye hitap eden ve İslamcı camianın direnişçi kimliğini diri tutmaya çalışan önemli vasıtalar olarak konumlandırmıştır. Taslaman bu dönem radyoları ile şu tahlili yapmaktır:

Hem kurulması daha az sermayeyle mümkün olduğu hem de yerelleriyle birlikte sayısı bini geçen radyoların denetimi zor olduğu için; İslamî kesim, radyoculuğu, güç artırımında ve ideoloji yaymada "İslamî terminolojiyle "tebliğ" faaliyetinde- önemli bir araç olarak benimsedi. Birçoğu yerel olan bu radyoların ne kadarının "İslamî radyo" olduğunu tam olarak belirlemek hayli zor olsa da bu konuyla ilgilenen bir gazeteci-yazar, 1997 yılında, Türkiye'deki 1057 radyodan

biçiminde zayıflama göstermeye başlamıştır. Darbe ile birlikte parti, dernek gibi yapılanmaların kalkması örgütlenmeyi daha yerel hatta çok küçük gruplar halinde yapılan bir biçime dönüştürmüştür. Bu dönemde her şehirde irili ufaklı yapılanmalar dikkat çekmeye başlamıştır. Öğrenci evlerinde, camilerde ya da özel olarak evlerde bilhassa tefsir ve hadis sohbetleri ve tercüme kitaplar etrafında, bazen on, on beş kişi ile bazen biraz daha büyük ölçekte yoğun bir okuma faaliyeti gözlenmeye başlanmıştır. Esasında bu durum İslamî kesim için bir kurumsal çatıdan yoksun olmalarına rağmen aksiyoner bir tavrı gösterebilecekleri, kendilerini yetiştirebilecekleri ve kendi gruplarından olmayanları da hoş görebilecekleri bir vasatı da beraberinde getirmiştir.

Konumuz açısından bu vasatın en dikkat çekici yanı ise bu irili ufaklı grupların neredeyse aynı radyoları ve müzisyenleri dinlemeleridir. Her ne kadar iki binli yıllara doğru daha çok cemaatsel tavırla birlikte radyoların ve sanatçıların ayrıştığını gözlesek de seksenli yıllarda İslamî camianın ürettiği müzik geniş mutabakatla bir katılımı beraberinde getirmiştir. Hemen her grup bu dönem içerisinde üretilen müziği üretenin İslam anlayışına bakmaksızın tüketmiştir. Bu dönemle özdeşleşen İslamî radyolar da bu geniş tabanlı mutabakatın en önemli aktörlerinden biri olarak belirmektedir. Radyolar İslamî hassasiyetle müzik yapan müzisyenlerin bir nevi evleri olduğu gibi dönem içerisinde müziğin üretildiği amacı taşıyan unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bir bakıma bu dönemde üretilen müzik ile bu müziği aktaran radyolar aynı elin parmaklarından farklı değillerdir. Zira radyolar vasıtasıyla bu dönem içerisinde İslamcı camia bir çok ortak problemini görmediği, bilmediği ama aynı duyguları paylaştığına inandığı kardeşleri ile paylaşma imkanı bulmuştur. Radyolar bu dönemde sadece marş ve ezgi yayınlayan oluşumlar olmanın çok ötesinde ortak bir duyguda buluşmanın sanal mekanları olarak belirmektedir. Teknolojik imkanların daha kısıtlı olduğu bu dönemler açısından bakıldığında İslamcı radyolar kendilerini geniş bir kitleye hitap eden ve İslamcı camianın direnişçi kimliğini diri tutmaya çalışan önemli vasıtalar olarak konumlandırmıştır. Taslaman bu dönem radyoları ile şu tahlili yapmaktadır:

Hem kurulması daha az sermayeyle mümkün olduğu hem de yerelleriyle birlikte sayısı bini geçen radyoların denetimi zor olduğu için; İslamî kesim, radyoculuğu, güç artırımında ve ideoloji yaymada -İslamî terminolojiyle "tebliğ" faaliyetinde- önemli bir araç olarak benimsedi. Birçoğu yerel olan bu radyoların ne kadarının "İslamî radyo" olduğunu tam olarak belirlemek hayli zor olsa da bu konuyla ilgilenen bir gazeteci-yazar, 1997 yılında, Türkiye'deki 1057 radyodan

500'ünün "İslamî çizgi"de olduğunu ifade etmiştir. Örneğin Gülen Cemaati'nin Burç FM'i ve İskenderpaşa Cemaati'nin Akra FM'i, sayıları yüzlerle ifade edilen İslamî kesimin radyoları içinde popüler olan radyolardandır. İkisi de 1993 yılında kurulan bu radyolar, benzerleri birçok radyo gibi hem İslamî görüşleri yaygınlaştırma, hem kendi cemaatlerine ulaşarak cemaatlerinin birliğini sağlama fonksiyonunu yerine getirmekte idi. (Taslaman, 2011, ss. 197-198)

Yine Durmuş İslamcı radyoların oluşturduğu ortamı şu sözlerle ifade etmektedir:

Radyo artık herkesin en iyi iletişim aracı olduğu kadar yeni bir yaşam biçimiydi de. Toplulukların kendince erişilmez gördüğü hocalarına, kanaat önderlerine ve sürekli dinleyip istifade etmek istedikleri ilim adamlarına erişme noktasında vazgeçilmez bir araçtı. Kim neye öfkeleniyorsa radyoları arıyor, içini döküyor, sevincini paylaşıyor bir şekilde varoluş anlamını bu şekilde tamamlıyordu. Artık İslamî radyolar, çocuklarının manevi eğitimlerini dert edinen ebeveynlerin vazgeçilmez okulu olmuştu. Aile baskısından, cemaat baskısından kaçan herkesin sığındığı bir huzur limanıydı radyolar. Radyo programcılarını sırdaşımız, mahalleimiz, ağabeylerimiz, bacılarımız, kardeşlerimiz, hocalarımız, dostlarımızdı. Annesinin, babasının, kocasının; toplumun, üniversitelerin, edebiyatın, sanatın belki kendisinin bile kendini önemsemediği insanların "gözyaşı, hüznün seli, yalnızlık, umut" takma isimlerle gönderdikleri mektupları okuyarak onları önemseyen yeni radyoculuk anlayışı hayatı sarmalıyordu. (...) Yayın politikasını kimi İslamî radyo, kimi kültürel radyo, kimi tematik radyo olarak tanımlasa da bu tür radyoları diğerlerinden ayıran belirgin ortak özellikler vardı. Bağlı bulundukları cemaat yapılarına göre farklılık gösterse de frekanslar arasında dolaşırken 'Selamün aleyküm' ile söze başlayarak konuk ağırlayan bir spiker, Kur'an-ı Kerim okunan bir radyo programı, ezan okunan bir namaz vakti bu tür radyoların ön plana çıkan en belirgin özelliklerindendi. Kısaca bu tür radyoların bütün hedef ve stratejileri kendilerince Kur'ani bir yaşam modeline göre tespit edilip bu politikalar üzerine yayın şekillendirilirdi. Bu anlayış öyle derin bir kılavuzdu ki İslamî radyolar içerisine düştükleri derin mali krizlere aldırmadan bankaların, duyarlılığı olmayan ya da faizle iş yapan firmaların reklamlarını yayınlamaz kapitalizmin güçlü markalarının milyonluk reklamlarına bile tenezzül etmezlerdi. (Durmuş, 2011)

Bu durum esasında İslamî camia açısından Benedict Anderson'un kavramsallaştırması ile söylememiz gerekirse bir "hayali cemaati" salık vermiştir. Anderson'un ulus için kullandığı bu kavramda da vurguladığı gibi nasıl ki "ulus kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş siyasal bir topluluk" ise (Anderson, 1995, s. 20) seksen sonrası İslamcılık düşüncesi de somut bir örgütlenme biçimi içerisinde olmasa da üyelerinin belli bir egemenlik / özgürlük anlayışı içerisinde, aralarında derin yoldaşlıklar kurdukları görünmeyen bir bağ da

mümkün kılmıştır. Bu nedenledir ki müzik bu dönemin dağınık, yerel İslamî oluşumlarını aynı duygular ve idealler etrafında birleştiren, onlar arasında derin yoldaşlıklar kuran bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle müziğin üreticisinden çok üretildiği ortam bu dönemin temel refleksi olarak belirmektedir. İki binli yıllarla birlikte İslamî camianın marşlarla artık seksenlerde ve doksanlarda olduğu kadar heyecanlanmamasında esasında müzikaliteden çok söz konusu vasatın etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Zira Ömer Karaoğlu, -“Nerede o eski marşlar? Artık eskisi gibi marşlar yapamıyorsunuz.” itirazını “Nerede o eski sen?” olarak cevaplamaktadır. Zira O’na göre kendilerine artık muhatap oldukları İslamî camia marş / ezgi ürettirmemektedir (Karaoğlu, 2011, s. 95).

Bu anlamda seksenlerde İslamcı camianın ürettiği müzik direnişçi bir ruhu beslediği kadar üyelerinin aralarında oluşturduğu duygu birlikteliği ile de bir toplumsal ağı da salık vermiştir. Bu yıllara kadar İslamcılığın ihtiyaç duymadığı müzik, dağınık grupların birlikte bir uyanışının entelektüel zemini arayan İslamcılarının en önemli araçlarından biri halini almıştır. Bir çok grubun ortak meseleleri yüklenmeleri ve problematik haline getirebilmeleri anlamında müzik en önemli taşıyıcılardan birisi olmuştur. Bir anlamda bu yıllar müziğin en önemli aktarıcısı olduğu büyük bir hayali cemaatin gözlenmesine imkan sağlayan yıllar olarak kendisini göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma temelde 1980 sonrası İslamcılığı, İslamcılarının ürettiği müzik üzerinden bir okuma gayreti içermektedir ve esasında “Neden seksen öncesi tartışılan bir konu olan müzik seksen sonrasında kendisine ihtiyaç duyulan bir alan olmuştur? sorusunun cevabını aramaktadır. Zira bu müziği üreten toplumsal gerçekliğin seksen sonrası İslamcılık düşüncesinin kodlarının çözülmesine yardımcı olacağını varsaymaktadır. Son kertede bu toplumsal gerçekliğe dair çalışmanın ulaştığı iki ana sonuçtan bahsetmemiz mümkündür. Bunlardan ilki küresel ölçekte İslam coğrafyalarının etkisi ile Türkiye’deki İslamcılığın hareket ruhu içerisinde bir *direnişçi kimlik* üretmesi, diğeri ise yerel ölçekte yaşanan baskılarla kendi entelektüel birikimlerini gerçekleştirmeye yönelmiş irili ufaklı grupların müziğin ortak duygularda birleştirici yönü ile bir *hayali cemaati* salık vermesidir.

Bu vasatta gerek küresel ölçekte gerekse yerel ölçekte seksenli yıllarda yaşanan toplumsal olayların İslamcılık düşüncesi üzerindeki etkilerinin, İslami kesimin müzikle olan ilişkisini de belirlediği söylememiz mümkündür. Ya da başka bir ifadeyle seksen sonrası İslamcılık düşüncesindeki değişimi okumamıza imkan sağlayan farklı alanlardan birisi olarak müzik öne çıkmaktadır. Zira İslam coğrafyalarında yaşanan entelektüel ve aksiyoner değişim ile birlikte Türkiye’de İslamcılık daha direnişçi, ve eylemsel bir alana doğru kaymış ve bir toplumsal hareket olarak Türkiye’deki İslamcılık düşüncesi tüm toplumsal hareketlerde olduğu gibi (Bkz: Birekul, 2015, s. 87 vd.) kendi müziğini üretmeye başlamıştır. Zira seksenlerle birlikte üretilen müzik hareketin temel aktüel ve idealist alanlarını ve kavramlarını ihtiva ettiği için de bir tüketim aracı değil doğrudan hareketin bir parçası kabul edilmiştir. Bu nedenledir ki bu dönemde üretilen marşlar, gerek kasetler gerek radyolar gerekse konserler vasıtasıyla İslamî camianın neredeyse tamamına hitap eder bir duruma gelmiştir. Seksenlerden önce kendisine fıkhi bir konu olarak bakılan müzik seksenlerle birlikte araçsallaştırılmış ve “direnişin” bir parçası olarak algılanmaya başlanmıştır.

Yine ülkemizde yaşanan toplumsal olaylar ve değişim de seksenlerle birlikte İslamcılık düşüncesi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle askeri darbe ile daralan örgütlenme alanı içerisinde İslamî kesim daha yerel hatta lokal örgütlenmeler yoluna gitmiş ve ülke genelinde birbirinden habersiz irili ufaklı pek çok grubun hızlı bir entelektüel çaba içerisinde olduğu bir durumu beraberinde getirmiştir. Bu durum aynı zamanda ülke bazında bir örgütlenme imkanı bulamayan bu grupların bir şekilde aynı idealleri taşıdığı, derin bir yoldaşlık duygusu içerisinde kendilerini güçlü hissettikleri bir ortamı da salık vermiştir. Bu noktada İslamî camianın ürettiği müzik esasında müzik ve toplumsal hareketler bağlamında birleştirici bir işlevi üstlenmektedir. Bir bakıma müzik “hayali bir cemaati” ayakta tutan en önemli araçlardan biri olarak kendisini göstermektedir. Bu anlamda seksenli yılların aksiyoner ve idealist İslam anlayışı etrafında bir anda parlayan marşlar iki binli yıllarla yavaş yavaş sönmeye başlamış; iki binli yılların tüketim kültürü içerisinde İslamcı müzik de metalaşma eğilimi göstermeye başlamıştır.

Kaynakça

- Abrams, P. (1982). *Historical sociology*. England: Open Book Publishing.
- Aksiyon ve Müzik (1999). *Bediyyat*, 5, 197.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis.
- Arslan, M. (2005). İslam'ın ilk döneminde toplumsallaşma olgusuna sosyolojik bir bakış: Kardeşleştirme örnek olayı. *İslami Araştırmalar*, 18(3), 243-255.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat*. (N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Y. Kara, Çev.). Ankara: Phoenix.
- Bhambra, G. K. (2010). Historical sociology, international relations and connected histories. *Cambridge Review of International Affairs*, 23(1), 124-130.
- Birekul, M. (2015). Toplumsal hareketler ve müzik: Söylemden harekete marşlar, ezgiler. *Sosyoloji Divanı*, 5(1), 87-118.
- Birekul, M. (2018). Bir dönemin hafızası: *Sıratı Mustakim* ve *Sebilürreşad* dergileri ve İslamcılık düşüncesi üzerine bibliyografik bir inceleme. Sunar L. (Ed.). *İslam'ı Uyandırmak Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı düşünce ve dergiler içinde* (cilt1, ss. 341-369) İstanbul: İlem.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, kimliğin gücü (2. Cilt)*. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cengiz, R. (2011). Sosyolojik bir olgu olarak müzik (Tokat Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 364-378.
- Çırağ, T. (2012, Haziran 26). Direnenlerin müziğini yapmaya çalışıyoruz (Mehmet Ali Aslan ile Söyleşi). Erişim tarihi: 11 Ağustos 2018.
- Doğan, M. (1977). *Tarih ve toplum*. İstanbul: Dergah.
- Durmuş, N. (2011, Mart 22). Türkiye'nin kültürel (İslami) radyolar tarihi. Erişim tarihi: 21 Ağustos 2018.
- Ergun, D. (1973). *Sosyoloji ve tarih*. İstanbul: Yar.
- Holston, R. (2007). Burke's historical morality. *Humanitas*, 20(1), 33-38.
- IDP İslamcı Dergiler Projesi (tarihsiz), Erişim tarihi: 15 Temmuz 2018, <https://idp.org.tr>
- Jasper, M. J. (2002). *Ahlaki protesto sanatı toplumsal hareketlerde kültür, biyografi ve yaratıcılık*. (S. Öner, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Karaoğlu, Ö. (2011). *Sahne gericisinden bir vaaz bir diyalog*. İstanbul: Pınar.
- Kısakürek, N. F. (1999). Güzel sanatlar. *Bediyyat*, 6, 24-27.
- Korkmaz, B. (1994). Müzik etkili bir dildir. *Kalem ve Onur*, 2, 66-69.
- Oruç, M. (1981). Musiki ilahi bir sanattır. *Müslümanın Sesi*, 23, 26-28.
- Özdalga, E. (2009). *Tarihsel sosyoloji*. Ankara: Doğubatu.
- Sentürk, H. (2011). *Türkiye'de İslami oluşumlar ve siyaset İslamcılık*. İstanbul: Çıra.
- Taslaman, C. (2011). *Küreselleşme sürecinde Türkiye'de İslam*. İstanbul: İstanbul.
- Terzi, E. Z. (2007). Ali Adakoğlu ile röportaj. Erişim tarihi: 03. 07. 2018, esrefziyafuncup.blogcu.com/esref-ziya/1456573 adresinden alınmıştır.

- Turan, O. (2010, Ağustos 29). Sanat Allah'ı bulmaktır (İzzet Okumuş ile Söyleşi). Erişim tarihi: 11 Ağustos 2018.
- Yelken R. (2007). Tarihin söyleminden toplumsal gerçekliğe geçişler: Tarih sosyolojisine bir giriş. Yelken, R., (Ed.) *Tarih sosyolojisi* içinde (ss. 20-34) Ankara: Vadi.
- Yenen, İ. (2016). Din, müzik ve kimlik bağlamında Türkiye'de İslami popüler müzik. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-25.